

DR. BUZA PÉTER

A TÖMŐ UTCAI REJTEKHELY

Hogy pontosan hol rejtőzött Tánácsics Mihály
1849 és 1857 között
az öt elszántan hajszoló rendőrkapók elől
– nem tudjuk.

Talán nem késő földeríteni a föld alatti „dolgozószobát”,
hiszen a magas házak szomszédságában még áll
a Tömő utcai Tánácsics-ház

Csigó László felvételei

„Az öreg Tánácsics Mihályt sok csapás érte az utóbbi években. Házát elárverezték, neki semmije sem maradt, s a fővárosból Czeglédre megy lakni, ahol 24 friért kapott évi szállást. Az agg férfi egészen meg van törve, szembaja is folyton tart. Oly viszontagságos élet után nincs megnyugvása.” (Vasárnapi Ujság 1876. XV. sz. április 9.)

1876-ot írunk. Pontosán negyven év telt el azóta, hogy a nevével akkor még Tánácsicsként jegyző ácseszéri takácsmester pesti polgárságért folyamodott a városi tanácshoz. A kérvényét elutasították. Indok: a magisztrátus előtt ismeretlen... Néhány év múlva kinevetnék Pesten azt, aki leírná a már 1836-ban is igaztalan félmondatot: „... welcher diesem Magistrat unbekannt ist...”

Történetünk 1836-ban kezdődik. A helyszín a szántóföldektől, majorságoktól tarka, külső Józsefváros.

*

„... az Orczykert mögött kis házat, egy holdnyi telekkel együtt vettem 2100 vfrton, de csak foglalól adtam rá 100 vfrtot, azon jó remény fejében, hogy majd egy év múlva részint nevelői fizetéséből, részint majd Kolozsváron kiadandott munkáimból a ház árát vagy nagyobb részét kifizethetem...”

(Tánácsics: Életpályám)

Az eladó egy bizonyos Steinbauer, foglalkozására nézve kádármester. A vidék pedig, ahol a kis ház és kert található, a város legszéle. Mezőgazdasági tevékenységet folytatnak mindenütt a környéken. A kanász, a csordás reggelenként kihajtja az állatokat a legelőre. A bő vizet adó, a próféták egyikéről, Illésről elnevezett kútnál (a mai Illés utca környékén) minden június 20-án – Illés napján – összegyűlnek Pest görögkeleti vallású lakosai ünnepelni. A szomszédos Orczykert a városiak kedvelt kirándulóhelye.

Tánácsics foglalól ad a házra, de állandó pénzzavarai miatt igen nehezen fizeti a részleteket. 1838-ban a megözvegyült kádárné a tartozás elengedése fejében házastársul ajánlkozik: „... azt

is emlegeté, hogy milyen szép volt ő egykor, mint a tej és a vér... de én hajdani szépségének semmi nyomát nem tudtam rajta felfődzni...” Mihály Seidl Teréz, Steinbauerék itt nevelkedett keresztlányát választja. Összeházasodván négy év telik el, nyakukon az árveréssel fenyegetőző, hiúságában is sértett kádárnéval, míg sikerül megszabadulniuk az adósságtól.

Vajon hol lehetett a házacska, amelyben első pesti éveit töltötte Tánácsics Mihály? Kiderül a városi telekátírási jegyzőkönyvből, amelynek 1844. évi kötetében, az 546. oldalon e sorok olvashatók:

„1844. szeptember 26-án Stancsics Mihály úr és neje, született Szeidl Teréz asszony bevallják: hogy a Józsefvárosi örömvölgy utcában 485. sz. alatt lévő 1841. április 1-én napján nevékre írott házat Radits Mátyás és neje, született Wolf Rozina féle, s a Józsefvárosi tömő utcában 263. sz. alatt fekvő és 1827. március 29-én nevezett hitvesekre írott házukkal, 1844. évi aug. 3-án költ csereszerződés szerint egy áron felcserélték légyen. Miért is a Józsefvárosi örömvölgy utcában 485. sz. alatt fekvő ház Radits Mátyás és neje, született Wolf Rozina, ugyanott a tömő utcában 203. sz. alatt fekvő ház pedig Stancsics Mihály úr és neje született Szeidl Teréz asszony nevére íratik át.”

A régi Józsefváros 485-ös helyrajzi száma az Örömvölgy (ma Diószeghy Sámuel) utca és a Sárkány utca sarkán levő telket jelöli. A kádármester 1814-ben vásárolta az egyholdas földdarabot, amit a ráépített kis házacskaival együtt eladott hősünknek 1836-ban. Ezen a helyen ma egyemeletes bérház áll. 1886-ban Manger János majoros kér engedélyt, az akkor már az ő tulajdonát képező telken „földszintes lakház és istálló” építésére, amit később, az 1896-ban kelt engedély birtokában, megtoldanak egy emelettel.

Tánácsics fő jövedelemforrása a kertészkedés. Minden évben felássza, beveti – hol ezzel, hol azzal kísérletezve – az Örömvölgy utcai telket. Részletre tehenet is vesz. A „mezei szorgalmatosság” azonban alig gyümölcsözők, s ha mégis, valami mindig közbejön. Például az 1838-as árvíz, amikor a gazdag krumplitermést – a következő évi megélhetés „aranyfedezetét” – szét-

osztja az idemenekült pestiek között. A tehen is hamar vásárra kerül. Kunoss Endre szerkesztő társaként kénytelen Tánácsics a Természet című lap életének meghosszabbítása végett „feláldozni”. Minden balul üt ki, mintha átok ülne a házban, a kertben.

„A legeltető kondás a nyitott ablakon bizonyosan bekandikált, s látva a kamra tartalmát, kedve kerekedett azt magának tulajdonítani el. Az ablakon volt ugyan egy vasrostély, de a vályogból csinált fal engedett, a rostélyt könnyen ki lehetett feszíteni. Egy szeles éjszakán, mikor a neszt nem lehetett hallani, a kamrából mindent elvittek... Én e föltörésről reggel a kapitánynál mindjárt jelentést tettem, és ő másnap közegei által kutatást rendelt el, de olyan ügyetlenül (vagy rossz akarattal), hogy mind azon gyanúsokat ellenünk föllázítá, s jelesen Pap András, volt gulyás... ablakunk előtt szörnyű lármát ütött, hogy a házat felgyújtja, mivel hogy nála kutatást intéztettem, holott ő becsületes ember, s nem tolvaj!... Ez okul szolgált arra, hogy házuunkat egy a városban beljebb fekvő házért elcseréltük, mert nem akarhattunk tovább annyira távol; a város szélén, gyanús környezet közt élni.” A házcsere 1844 nyarának derekán történt.

(Tánácsics: Életpályám)

*

Tánácsics Mihály és családja a 263-as számú telken és házacskaiban rendezkedik be. Később, 1848-ban vették meg hozzá a szomszédos telket. (A telekkönyvek rendezése után Tömő utca 1. és 2. szám alatt tartották nyilván az ingatlanokat, ma 4. és 6.) Ez utóbbit már készpénzért, 1200 pengőforintért vásárolták, amelyet márciusi kiszabadítása után közadakozásból gyűjtött össze számára a város közönsége. A két telken kellett volna megvalósulnia a nagy álomnak, a művésznevelőnek, „mely magyar nemzetünknek dicsőségére válnék”. Itt, ezen a helyen bujdosott 1849-től 1857-ig az öt elszántan hajszoló rendőrkapók elől. Itt építette fel második rabságából kiszabadulva, 73 évesen, emeletes bérházát,

Táncsics Mihály fiatalkori arcképe

kölcsönpénzen, amit soha nem tudott visszafizetni.

„Beljebb a városba” — írta Táncsics. Ma igen-csak kicsinek tűnik a térképen és a valóságban is a Diószeghy Sámuel utcai és a Tömő utcai telek közti távolság. Másfél száz évvel ezelőtt nem ez volt a helyzet, hiszen közéjük ékelődött a hatalmas Orczy-kert, mintegy elválasztva egymástól a várost és a városszéli majorságokat. Igaz, fél évszázaddal korábban, a XVIII. század végén meg itt, a Tömő utca környékén is szántóföldek, majorságok voltak. Maga az utca is egy szántó felparcellázásakor született meg az 1800-as évek elején. Nevét — Schoppergasse; magyarul: Tömő utca — az itt földet birtokló gazdag pesti patriciusfamilia családi neve után kapta. A negyvenes években azonban már jó néhány ház állhatott az utcában, lakói — egy valamivel későbbi jegyzék szerint — általában iparosok, majorosok, kétkézi munkások. A sorsát illetően náluk is nyomorultabb Táncsics aligha rítt ki közülük.

Az események gyorsan peregnek. Tucatnyi könyv van már a háta mögött, megjelent a leg híresebb is, a legfőbb vétkéül felrótt, a „Sajtószabadságról nézetei egy rabnak” című. 1846 nyarán fél éves külföldi útra indul, hogy a cenzúra sorompóját megkerülve kiadót, nyomdát szerezzen műveinek. Visszatérően hamar kiderül, hogy elfogatására készül a kormány. Pártfogóinak segítségével a Zágráb környéki Broodba menekül. Itt tartóztatják le 1847. március 4-én, s szállítják a budai börtönbe, ahonnan egy évvel később, 1848 márciusának közepén a forradalom mámorában forrongó pesti nép kiszabadítja. 1849-ben a magyar kormánnyal városról városra menekül, s a szabadságharc bukása után nem sokkal újra itt találjuk: „Szeptember 27-én délben érkeztem a pest-józsefvárosi temetőhöz; ott megnyugodván a Stáció- (ma: Baross) utcai vámsorompó közelében, a lecsapólt árokvonalon át a városba lép-

tem, oly elhatározással, hogy itt maradok.” Az első hónapokban gyakran változtatja búvóhelyét, míg végül felesége elkészíti állandó rejtékét, az egyik Tömő utcai házacska szobájából vagy konyhájából nyíló, veremeszerű, bizonyára csapóajtóval ellátott föld alatti „dolgozószobát”.

„Az új rejtékben egy magasabb polc asztalként, egy alacsonyabb ülőpad gyanánt szolgált, kétfelül deszkák voltak könyvekkel megrakva; hátul szalmaszék azon eshetőségre, ha ott hálom szükségessé válnék. A hely alacsony volt, föl nem állhattam, csak ülöm lehetett benne, de azért kényelmesnek mondhatnám, mert jobb kezemmel forgathatam a tollat; könyvnek, tintatartónak, gyertyának volt helye; mi kellett volna egyéb?”

Hogy pontosan hol volt a rejték helye, nem árulja el az emlékiratban. Jöhetnek még idők, amikor szükség lehet rá. Ha veremeszerű üreg volt — és ez a legvalószínűbb — ma már aligha találunk meg nyomait. Bár, az a tény, hogy 1876-ban kelt önéletrajzában — tehát négy évvel a Tömő utcai ház építésének megkezdése után, túl a jelentős földmunkákon — létező objektumként említi, némi reményt nyújt megtalálhatóságára. *Hatvany Lajos* fejében is megfordul ez a gondolat. A szerkesztésében megjelent *Beszélgő Házak* című kötetben így ír: „Ennek a háznak . . . belseje izgatja fantáziámat. Ezért régészeink számára a római sírok porladt tetemeinek és a velük elföldelt szokványos kellékek kiásatásánál hálásabb feladata volna, ha Táncsics földalatti rejték helyének sejtelmes tükait földéritek.” A „címzettek” nem reagáltak. A Tömő utcai két telek változatlanul őrzi „sejtelmes tükait”.

*

A rejtőzködés hosszú évei alatt többször is vesztélyben forgott a házacska tulajdonjoga. *Lesztján Sándor* szívós mukáival szedte össze és pub-

likálta *Ismeretlen Táncsics* című kis kötetében a szétszórt adatokat. Apró tévedései ellenére ez az egyetlen olyan írás, amely megbízható információkkal szolgál az épületek sorsáról. Idézzük néhány sorát:

„1850-ben bukkan fel ismét a józsefvárosi háztulajdon hivatalos iratokban, mégpedig először az 1850. július másodikán keltezett átiratban, amit a császári és királyi haditörvényszék intézett a pesti városi tanácshoz. Az átirat így szól: »Baranya vármegye volt képviselője — Táncsics recte Sztancsics Mihály — tudomásunk szerint két házzal rendelkezik a Józsefvárosban, mégpedig a 262. és 263. szám alatt. Miután nevezett ellen hazaárulás miatt eljárás van folyamatban, azzal keressük meg a városi tanácsot, hogy a házakról a telekkönyvi kivonatot és a házak körülbelüli értékét jelenteni szíveskedjék.« A haditörvényszék lefoglaltatta a »hazaáruló« vagyonát. Táncsicsné megfellebbezte az elkobzási határozatot, azzal az indoklással, hogy a két ház közös szerzemény, és a telekkönyvben is az ő nevében szerepelnek. Közben az adóhatóság is sürgette a hátralék kifizetését. Táncsicsné nem tudott fizetni, mire a házakra hivatalosan kitérték az árverést. Táncsicsné ezt azzal fellebbezte meg, hogy a házakat a haditörvényszék intézkedésére elkobozták, és így nem árverezhetők. 1857-ben a K. K. Finanz Bezirks Direktion in Pest egy hivatalos írása már mint Táncsics Terézia tulajdonát említi a 262. számú házat a józsefvárosi Schoppergassában. Az adóhátralék ekkorra 58 forint 9 és egyenyed krajcárra szaporodott. Egy évvel később a hátralékot *Winkler József* bérlőn akarják behajtani, mivel Táncsicsné nem tud fizetni, árvereztetni pedig a lefoglalt házakat nem lehet.”

*

1857. Az amnesztia éve. Táncsics is elhagyja föld alatti rejték helyét, s folytatja Don Quijote-i harcát a hatalommal. 1860. március 15-én egyik szervezője annak a tüntetésnek, amelynek során a kivezényelt katonaság sortüze megöli *Forinyák Géza* egyetemi hallgatót. Újra börtön, kezdődő és elhatalmasodó vaksággal súlyosbitva. Hét év múlva — 1867. március 12-én — szabadul, hála a kiegyezést a szó szoros értelmében is megkoronázó budapesti koronázási aktus alkalmából hirdetett amnesztiának.

1868 márciusában Orosháza képviselőjévé választja. „. . . én tehát a börtönből úgyszólván egyenesen az országháza léptem” — írja. S mert mandátuma rendszeres jövedelmet jelent, s reméli, hogy ügyei végre rendeződnek, úgy határoz, hogy bérházat épít Tömő utcai telkeinek egyikén. 15 ezer forintot vesz föl 30 évi törlesztésre a pesti takarékpénztártól. A terveket *Lohr János* építész jegyzi, a kivitelező *Farnek József* építőmester. Az alapkövet ünnepélyesen helyezik el 1872. március 15-én. Az alapköve emlékirat kerül. Táncsics az utókornak üzen:

„Március 15-iki emlék. Az Osztrákszággal 1867-ik évben tíz évre kötött egyezmény korszakának közepe.

Azon magyar polgárra nézve, kinek keblében honszereltem lángol, az 1848-iki március 15-ike emlékezetes marad életének végső napjáig; évenkénti megújulásakor a szív fentebben dobog, a vér gyorsabban lüktet; ekkor még a remény vesztett aggastyán is megiffjodni látszik.

E rám nézve sokszorosan emlékezetes napot választám én (kedves feleségem indítványára folytán) épülő házunk alapkövének letételére.

Ez idő szerint a habsburg-lotharingi fejedelmi családból *Ferencz József* ül Magyarország királyi székén, ki egyszersmind a különböző tartományokból lazán összefüggő osztrák államnak császári című fejedelme.

A magyar nemzet jelen korszakában minden mások fölött e négy nevezetes férfiú tűnik ki:

Andrássy Gyula gróf, ő áll a kettős (magyar és osztrák) birodalom közös ügyeinek élén mint külügyminiszter.

Tömő utca 6.

Deák Ferenc képviselő, kit polgártársai 1861-ben rendkívül kitüntettek, s államférfiú bölcsességéért az »ország bölcsé« címmel tisztelték meg.

Jókai Mór, korunkban páratlan regényíró, kinek szellemi forrása kiapadhatatlan, büszkesége nemcsak az irodalomnak, hanem az egész nemzetnek.

Kossuth Lajos 1849-ben Magyarország kormányzója, most Olaszországban (jelesen Turinban) lakik, a középkorban élt és letűnt és azóta mostanig élt és élő szónokoknak fejedelme.

Dacára annak, hogy nemzetünknek jelenben ily kitűnő nagy emberei vannak: államviszonyaink majdnem kétségbeesztők; országos intézményeink alapjaikban rosszak, elkorhadtak; a nemzet erkölcsileg hanyatlak, romlásnak indult.

Hivatalos, tehát hiteles miniszteri jelentés szerint négy ezer községben semmiféle iskola nincs.

Az elemi népiskolák (a nagy községek, városok kivételével) a papság kezén vannak...

Katekizmus és bibliai történet főképp az, mit a gyöngé sarjadék fejébe vernek.

A férfikort elért lakosságnak két harmadrésze választási joggal nem bír, csak terheket visel...

A magyar állam hadserege nem magyar hadsereg...

A magyar államnak nincs bankja; nincsenek magyar nyelvű bankjegyei...

Azonban válság küszöbén állunk, mert a márciusi emlékek szokatlan érzelmeket keltenek. Úgy látszik, a nemzet nehéz tusához készül; szellemi harcra szállta meg a még el nem korcsosultnak kebleit.

...arról vagyok meggyőződve, hogy akkor, midőn majd e sorok az alapkő alól napfényre jutnak: Hunnia hatalmas, a magyar nemzet dicső leendő; a felséges magyar nyelv fog nemcsak az egész hazában az egyedüli nyelv lenni, hanem azt a művelt nemzetek tudományosan képzett férfiai európa-szerte fogják tanulni.

Pesten 1872-ben a rám nézve végzeteljes március 15. én,

Táncsics Mihály

U

Sok minden kiolvasható ebből a pár sorból. Hazaszeretete, a társadalmi kérdések iránti elpusztíthatatlan érdeklődése, de nemzete értékeinek túlbecsülése (ki más írt volna tanulmányt „A legrégebbi nyelv a magyar” címmel, vállalva a kigúnyoltatást és túlcicálva a délibábos nyelvészkedés legvadabb profétáit, ha nem Táncsics Mihály), romantikus érzelmek, kategorikus ítéletei, kérielhetetlen őszintesége, konok tisztessége.

1896-ban a millenniumi kiadványok sorában napvilágot látott egy album: „A magyar ipar és kereskedelem jelesei” címmel. Hősünkről így ír:

„Ha classicus világban élnénk, ha a görögök, vagy a rómaiak sarjai volnánk, úgy az ország városainak egyik legelőkelőbb helyét díszítené az ő szobra... Táncsics Mihály, akinek nevét minden március 15-én hangoztatjuk egy remeket alkotott – és ez önmaga volt...”

*

Az alapkő letéetett. És 1872. augusztus 12-én megérkezik az „egészségrendőri bizottmány házlakhatási engedélye”.

Áll hát a ház. A tervezett ráfordítási összeg azonban kevésnek bizonyult: „Az építőmester, Farnek József nem volt jobb a deákné vásznánál. Ő is azt az elvet követte, mint minden más építőmester... lehetőleg keveset fektetni az épületbe, s azt mégis lehetőleg magasra számítani... Nem lehetett abban megnyugodnom, miként a házat építeni kezdé; az csonkának, botrányosnak tűnt fel, nem volt benne arány, ami szememet mindig sértette volna, tehát egy arányos, összevágó résznek még hozzá való építtetése vált szükségessé, de amit csak újabb kölcsönpénzzel lehetett eszközölni.”

Ez a pár sor is elárulja, hogy Lohr Jánosnak, aki keresett építész a kornak, nem sok köze volt a dolgok alakulásához. Valószínűleg csak jegyezte, szívességből, a tervet, amely megvalósulva semmiképpen nem nevezhető szép épületnek. Lohr János alkotásai közül egyébként (a Táncsics-házon kívül) hármat tartanak műemlékként nyilván (I., Szalag u. 26.; VI., Káldy Gyula u. 6. és Majakovszkij u. 28.). Valamennyi romantikus stílusú.

A Tömő utcai Táncsics-ház romantikus, egyemeletes épület, hét ablakkal. Az első emeleten kiugró szemöldökpárkányok, középpont timpanon, a földszinti ablakok fölött maszkos zárókövek. Belül 12 szoba, 11 konyha, 1 éléskamra. Raktár és fűskamra a pincében. Munkáslakások. De Táncsics nem született háziúrnak. „...nem akartam, hogy a házunkban a derék munkások föld alatt lakjanak, hanem azt kívántam, hogy a mi házunkat senki ne ősárolhassa: nézzétek most már ez is úr; gondolja, hogy a munkásnak föld alatt is jó; ezen okból úgy intéztem az építkezést, hogy csak földszinti s emeletes lakások legyenek benne.” A lakások a maguk idejében a legkorszerűbbek voltak. Ma siralmasan avítottak. A konyha a gangról nyílik, a konyhából a szoba. Egy lakás alig több 25 négyzetméternél.

Táncsics Mihály korlátlanul hitelez a lakóknak. Időközben politikai ellenfelei megbuktatták a képviselő-választáson. Képtelen valamit is törleszteni adósságából. S a takarékpénztár elrendelteti az árverést.

*

A „bécsi krach”, a kor gazdasági válsága miatt az ingatlan értéke negyedére csökken. Szűrőre fakult fekete tintával rótt sorok a Józsefváros 31. számú telek- és betáblázási könyvében:

„A budapesti királyi telekkönyvi széknek 1876. évi június 9-én 5026 szám alatti végzése következtében az 1875. évi március 19-én tartott végrehajtási árverésen a Táncsics Mihály birtokolta házak 17 000 és 1100 forintért árverési vételjog címén bekebelezettek a budapesti első takarékpénztár javára...”

„Nem az az ember vagyok – írja Táncsics az Életpályámban –, ki az anyagi dolgokon csüngenék, de lehetetlen eltagadnom, érzékeny csapás volt vénségünkre így, egyszerre mindenünktől megfosztatni... elveszett maga a telek is, melyet pedig negyven év folytán sok nélkülözés mellett iparkodtunk megtartani, hogy legyen egy biztos hely, hová vénségünkben fejünket lehajthassuk. El kellett a fővárost hagynunk, melynek emelkedéséért oly mértékben rajongtam, miként talán senki.”

*

A ház kopott, agonizál. Gerendákkal dúcolták alá a folyosókat. Pár száz méterrel odébb, a Tömő utca Kun Béla tér felé eső részén, lakótelep épül. Táncsics házának falán két emléktábla, amelyeket 1959-ben, halálának 75. évfordulóján fáklyásmenettel, pompás ünnepséggel avatott fel a város. Akik itt élnek, vágyakozva remélik, hogy hamarosan eljön a megváltó bulldózer, s végre olyan körülmények között lakhatnak, mint mások, az utca túlsó végén.

*

– Hatvan éve lakom itt, de mielőtt idefalazták ezeket a táblákat, bizony semmit sem tudtam arról, hogy valaha itt élt.

– Mit hullott Táncsicsról?

– Mindig megmosolygom kéremszépén ezt a kérdést – s valóban mosolyog Novák néni. – Hat elemet jártam csak, nem tanultuk mi az ő dolgait az iskolában. De láttam a tévében valami filmet róla. Olyan magunkfajta ember volt. Rongyos egy házat épített. Hát szegény is volt.

– Mit gondolnak erről a házról?

– Hogy fel kellene robbantani!

– Emléktáblástul?

– Azt ki lehetne tenni egy oszlopra, aztán ráírhatnák, hogy itt állt a háza... De most én kérdezek. Megengedi? Itt olyan, de olyan ünnepséget csaptak, amikor ötvenkilencben feltették az emléktáblát. És azóta miért nem csináltak semmit? Miért nem emlékeznek meg róla? Jó, ne legyen fáklyásmenet, de még egy szál virág sem akad? De hát megérdemelné? Vagy nem?

– Igen, megérdemelné, Novák néni... megérdemelné...

A Tömő utcai ház udvara

